

GALAMB GYÖRGY

A ferences obszervancia magyarországi térnyeréséhez

Felesleges bizonygatni, hogy a ferences obszervancia milyen fontos szerepet játszott Magyarország XV. századi történetében. Legyen elég ehelyütt csak utalni Marchiai Jakab eretneküldözésére, Kapisztrán János tevékenységére a nándorfehérvári győzelem kivívásában, Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt prédikációinak a magyar művelődéstörténetben elfoglalt helyére, vagy éppen az obszervánsok fontosságára a század végének és a XVI. század elejének társadalmi forrongásaiban, a Dózsa-féle parasztháború kirobbanásában.¹ Mindennek közvetlen történeti előzményét, illetve közegét az obszervancia Boszniából történő elterjedése, magyarországi meggyökerezése jelenti. Bosznia ebből a szempontból azért lényeges, mert, mint az ismeretes, a magyarországi ferences obszervánsok egészen 1448-ig az itteni vikária kötelékébe tartoztak. Rövid tanulmányomban azt kívánom vizsgálni, hogy a boszniai vikária belső helyzete, a vikária ferences renden belüli pozíciója, különösen pedig Marchiai Jakab vikárius hazánkban kifejtett tevékenysége menyiben járult hozzá ahhoz, hogy Magyarországon egyre több ferences rendház került az obszervánsok kezére, illetve egyre többet alapí-

¹ Mindegyik kérdés irodalma igen szerteágazó, ezért minden kiemelés többé-kevésbé öltetszerű. A legkorábbi összefoglalás: KARÁCSONYI J.: Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. Bp. 1922–1924. (a továbbiakban: KARÁCSONYI) Kapisztránra magyarul: BÖLCSKEI Ö.: Capistranói Szent János élete és kora I–II. Székesfehérvár 1923–1924.; KULCSÁR P.: Kapisztrán János. Bp. 1987. A külföldi szerzők közül a legismertebb életrajzi összefoglalás Hofercé, amelynek olasz nyelvű változatát használtam: HOFER, G.: Giovanni da Capestrano. L'Aquila 1955. A Kapisztránnal kapcsolatos kutatások egyik fő irányát a szenttéavatási jegyzőkönyvek és az azokban foglalt csodák tanulmányozása jelentette: FÜGEDI E.: Kapisztránói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságai. (a továbbiakban: FÜGEDI) In: FÜGEDI E.: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Bp. 1981. (a továbbiakban: FÜGEDI 1981.) 7–56. Újabbban: ANDRIĆ, S.: The Beginnings of the Canonization Campaign of John Capistran, 1456–1463. *Hagiographica* 1996. 163–246. (a továbbiakban: ANDRIĆ) Az obszervancia szerepére a XV. század végi–XVI. század eleji társadalmi mozgalmakban: SZÚCS J.: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében. *Irodalomtudományi Közlemények* 1974. 409–435.

tottak számukra. Ez azért sem mellékes kérdés, mert ezek a fejlemények egybeesnek a ferences obszervancia nem csupán itáliai, hanem közép-európai megerősödésével. Marchiai Jakab személye pedig azért érdemel figyelmet, mert hazánkban kifejtett működésével kapcsolatban a szakirodalom mindezidáig csupán az eretnekek üldözésének szentelt figyelmet.²

A kereszténység határán: a boszniai *vicaria*.

A boszniai ferences vikária alapítása 1339-ben Geraldus Odonis miniszter generális kezdeményezésére történt.³ Az itteni szerzetesek Nagy Lajos korában láthatóan kihasználták a magyar hatalmi törekvéseket. A kunok és a jászok megtérítése mellett ugyancsak missziós tevékenységükkel támogatták az uralkodó dél felé irányuló expanziós politikáját.⁴ Ennek jegyében a király Bosznia, illetve a szőrényi és a macsói bánság területén mintegy húsz kolostort emeltetett számukra és fokozottan támaszkodott a boszniai ferences vikária szerzetesekre. Különösen így történt ez Vidin elvesztését (1369) követően. Ekkor főként a Temes-vidéken és Dél-Erdélyben került sor rendházak alapítására.⁵

A vikária a ferences renden belül különleges státust élvezett. Bartolomeo d'Alvernia vikárius idején (1367–1407) terjedt el Boszniában az obszerváns

² GOMBOS F. A.: Marchia Jakab. Erdélyi Múzeum 1898. 259–266., 311–321.; TÓTH-SZABÓ P.: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917. 155–166.; SZÉKELY GY.: A huszitizmus és a magyar nép. Századok 1956. 557–559.; MÁLYUSZ E.: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 229–230. A boszniai tevékenységét tárgyaló munkáknak pedig érthetően nem is volt célja, hogy azt a rend magyarországi történetével összefüggésbe hozzák: MATANIĆ, A.: De duplici activitate S. Iacobi de Marchia in regno et vicaria franciscali Bosnac. Archivum Franciscanum Historicum 1960. 111–127. (a továbbiakban: MATANIĆ); PANDZIĆ, B.: Giacomo della Marca vicario della vicaria di Bosnia (1435–1438). (a továbbiakban: PANDZIĆ) In: San Giacomo della Marca nell' Europa del '400. Atti del Convegno Internazionale di Studi. Montepandone, 7–10 settembre 1994. Padova 1997. 189–202.

³ Blasius de Zalka: Chronica fratrum minorum de observantia provinciae Boznac et Hungariae. In: TOLDY F.: Analecta monumentorum Hungariae. Pesthini 1862. 230–231.; KARÁCSONYI I. 307. 1272 utánra teszi MATANIĆ 116.

⁴ HERMANN E.: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München 1973. 182–183.

⁵ KARÁCSONYI I. 310–312.

reform. Az ő kérésére a még XII. Gergely által kiadott privilégiumokat 1424-ben V. Márton újra megerősítette, arra hivatkozva, hogy a boszniai ferencesek fontos szerepet játszanak a hit védelmezésében, szemben állva mind az oszmán török terjeszkedéssel, mind az eretnekekkel. Eredményes tevékenységük megkívánja, hogy ne a provinciális, hanem közvetlenül a generális alá tartozzanak, aki vikárius útján kormányozza őket. Már ez a határozat is megemlíti, hogy a vikárius lehet választott vagy kinevezett (*electo seu postulato*). A kolostoroknak juttatott széleskörű pápai kiváltságokat a világi papság hiánya, az egyházszervezet gyengesége magyarázza.⁶

A magyar királyság és Bosznia viszonyában a XIV–XV. század fordulóján zavaros idők következtek. 1398-ban a Hervoja támogatta Ostoja lett a bosnyák király, s mindketten szembefordultak Zsigmonddal. A török betörések, a Kanizsai párt lázadása, Nápolyi László föllépése, Hervoja és Ostoja ellenséges magatartása nyilvánvalóan megnehezítette a kapcsolattartást Boszniával – egyházi téren is. Hiába szerezte vissza Zsigmond a dobori győzelemmel 1408-ban a tartomány nagyobb része fölött az ellenőrzést, s hiába állított ellenkirályt II. Tvrtko személyében, a helyzet csak Ostoja és fia 1421-ben bekövetkezett halála után konszolidálódott. A déli megyékben mind gyakoribbá váló török betörések elindították e területek elnéptelenedését. Az itt működő kolostorok sem kerültek el a pusztítást.⁷ Ez a körülmény elkerülhetetlenné, Bosznia és Magyarország kapcsolatainak lassú rendeződése pedig lehetővé tette, hogy a ferences obszervancia a boszniai vikáriából kiindulva verjen gyökeret hazánkban.

⁶ KARÁCSONYI I. 323.; FERMENDŽIN, E.: *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica ab anno 925 usque ad annum 1752*. Zagreb 1892. (a továbbiakban: AB) no. 660.; Az egyházszervezet gyengeségére: AB no. 712.

⁷ A török hadjáratokra: SZAKÁLY F.: *A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526)*. In: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Szerk.: RÚZSÁS L., SZAKÁLY F. Bp. 1986. 19–21. *Bosznia történetére a XV. század első felében I.*: KLAJČ V.: *Bosznia története*. Nagy-Becskerek 1890.; FINE, J. V. A.: *The Late Medieval Balkans*. 1987. 453–481.; *A bosnyák-magyar viszonyra*: ENGEL P., KRISTÓ GY., KUBINYI A.: *Magyarország története 1301–1526*. Bp. 1998. 155–157.; *A ferencesek északra menekülésére*: AB no. 615., 617.

A kezdeti lépések

Érthető, hogy a terjeszkedés első üteme 1408–1410 körül kezdődött, amelyben a bosnyák vikária az uralkodó hathatós támogatását élvezte. A továbbiakban kedvező hatást gyakorolt, hogy rendeződött a magyar uralkodó és a pápaság viszonya.⁸ A magyar király támogatta, hogy a vikárius választás útján kerülhessen tisztségébe. 1431-ben a király kérésére hatalmazza fel IV. Jenő pápa Julianust, San Angelo kardinálisát, hogy a Magyarország déli részén található kolostorokat a boszniai *vicaria* irányítása alá visszahelyezze.⁹ Az obszervánsok ekkor kezdtek terjeszkedni az ország belső területein; egyik első lépésük a visegrádi kolostor megalapítása volt 1425-ben.¹⁰ 1410-től fogva egymást érik az obszerváns kolostoralapítások.¹¹ Ezekre mindenekelőtt az ország déli és a délkeleti határvidékein került sor, ahol az egyházszerkezet kevésbé volt kiépülve, ráadásul veszélyt jelentett a török fenyegetés, valamint az ortodox kereszténység és az eretnekségek befolyása.¹² Nem véletlen, hogy Zsigmond 1428-as privilégiuma, amely I. Lajos rendelkezéseit újítja föl, s amelyet a sebesi, orsovai, hátszegi és cseri rendházak részére állítottak ki, egyben a keleti kereszténység elleni szigorú intézkedéseket is tartalmaz. A barátok szabadon megválaszthatják azt, aki a házukról gondoskodik, vám- és adómentességet élveznek, s a tatározási munkákhoz szükséges fát

⁸ MÁLYUSZ E.: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Bp. 1958.; ERDŐ P.: A pápaság és a Magyar Királyság Zsigmond király idején (1387–1437). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatainak ezer éve. Szerk. ZOMBORI I. Bp. 1996. 92–93.

⁹ AB no. 869. A bulla szövegében azonban *vicaria* helyett *custos* áll, ami vagy elírás következménye, vagy arról van szó, hogy a boszniai *vicarián* belül létezett egy hasonló nevű *custodia* is. KARÁCSONYI I. 312. Vö.: DŽAMBO, J.: Die Franziskaner im mittelalterlichen Bosnien. Weir 1991. 79–81.

¹⁰ KARÁCSONYI I. 324.; Visegrádra újabban: BUZÁS G., LASZLOVSZKY J., PAPP SZ., SZEKÉR GY., SZÓKE M.: The Franciscan friary of Visegrád. Hístry, archeological remains, the results of the 1990–1993 campaigns. In: Medieval Visegrád. Bp. 1995. 26–33.; AB no. 661.

¹¹ Részletes lista: KARÁCSONYI I. 314–315.

¹² Erről beszél V. Márton 1420-es oklevele, amely megengedi, hogy a boszniai ferencesek Kabolon és egy másik, általuk szabadon választott helyen házat alapítsanak: AB no. 617. Hasonlóképp IV. Jenő 1433-ban: AB no. 712. Az eretnekek és skizmatikusok ellen folytatott harccal kapcsolatban a következő rendházakat sorolja föl: Harapkó, Alsán, Kabol, Haram, Orsova, Kövesd, Szer, Sebes Hátszeg.

ingyen vehetik a király vagy a királyi kenézek erdeiből. Az oklevélből megtudjuk, hogy Sebes *districtus*ban sok a „skizmatikus”, papjaikat számos nemes hagyja működni birtokán. Ezért a birtok elkobzásának terhe mellett kimondja, hogy nemes vagy kenéz csak katolikus lehet. A rendelkezés előírja a szombati böjtöt, megtiltja a katolikusok és az ortodox hiten lévők házasságát, előírja, hogy gyermeket csak katolikus pappal szabad megkereszteltetni, s hogy a már megkeresztelkedett nem térhet át a keleti rítusra; ha mégis megteszi, eretneknek számít. Skizmatikus papok sem keresztelhetnek.¹³ Az expanziós törekvéseknek, a kimondott missziós tevékenységnek ekkor azonban nincs nyoma, ahogy a magyar külpolitika is defenzív jellegű Zsigmond korában.

Az obszervancia támogatását nemcsak a királyi hatalom, hanem a főnemesség is feladatának tartotta. Törekvések már a XIV. század végén voltak, ám némelyik kimeneteléről semmilyen további értesülésünk nincs, bár a szándék kétségkívül megvolt.¹⁴ A rend elterjesztésében fontos szerepet játszott Garai I. Miklós (a Vág-völgyi Urok),¹⁵ Maróthy János (Atya, Gyula),¹⁶ a Losonczy család (Jenő – Zaránd megye).¹⁷ Karácsonyi János ferences rendtörténete az alapítók között említi még a Kórógyi, Kusalyi Jakcs családokat és olyan személyeket, mint Ozorai Pipó vagy Brankovics György.¹⁸ A továbbiakban, az 1440-es évektől fogva olyan hatalmas támogatókra talál az obszervancia, mint Hunyadi János, vagy

¹³ AB no. 679.

¹⁴ Sikeres alapítás pl. az alsáni (1376), vö. KARÁCSONYI I. 311.; amelyekről azonban nincs további információk: Garai Miklósé (1372–75 körül, Cserevics): AB no. 209., no. 219.; vagy Horváti Jánosé (1376, a pécsi egyházmegyében): AB no. 226.

¹⁵ AB no. 672.

¹⁶ AB no. 593. Karácsonyi 1410 körülre teszi Maróthy János Atya-i alapítását (KARÁCSONYI I. 314.), a pápai engedély (VII. Ince) még 1405-ből származik: AB no. 427. V. Márton 1420-ban ezt megerősíti, és külön rögzíti, hogy oda boszniai ferencesek költözhetnek be: AB no. 592. Gyulára: AB no. 593. (Az oklevél még nem Gyuláról, hanem egy Vári nevű faluról szól.)

¹⁷ AB no. 649.

¹⁸ KARÁCSONYI I. 314–315.; Kórógyi: Perckcse, 1415. Az engedély „bármilyen rend” részére szól, a család mégis az obszervánsokat favorizálta: AB no. 549.; Ozorai Pipó: Ozora, 1418. Az oklevél előírja a helyi parókia jogainak tiszteltben tartását: AB no. 572.; Kusalyi Jakcs család több tagja Kusalyon, az engedély 1422-ből: AB no. 634.

a birtokait a Kapisztrán-kultusz központjává tenni igyekvő Újlaki Miklós.¹⁹ Feltűnő, hogy az alapítást kezdeményezők az országos tisztségeket viselők családjából, a király közvetlen környezetéből kerülnek ki.²⁰

Városi, mezővárosi alapításra nemigen van példa, csak a kaboliról tudunk 1421-ből.²¹ Figyelemre méltó, hogy az alapítások, hasonlóan a XIV. századiakhoz, ezúttal is túlnyomó részt az ország peremvidékein történnek, de nemcsak a Délvidéken, hanem a Vág völgyében és Nagybányán is. A cél a nem katolikus hiten lévő jobbágyok áttérítése, továbbá a keleti kereszténység, valamint az eretnokség terjedésének megelőzése. Ebben nyilvánvalóan egybeesnek a birtokosok és az obszervancia érdekei. A nemesség célja az alapításokkal a hívek lelki gondozása, a társadalmi béke fenntartása, az elégedetlenség megfékezése. Erre céloznak a később Marchiai Jakab számára kiadott oklevelek is.²² Ugyanakkor nem mellékesek a spirituális szempontok sem: figyelemre méltó, hogy a legnagyobb birtokos családok is csupán egyetlen központjukban, mégpedig valamelyik mezővárosban gyakorolták az alapítás gesztusát.²³

¹⁹ KARÁCSONYI. 331–333. A Kapisztrán szenttéavatását célzó Újlaki-vizsgálatokról: MIRCSE J.: Capistranói Szent Jánosra vonatkozó történeti adatok. Magyar Sion 1869. 15–22., 97–113., 197–204.; FÜGEDI 7–19; ANDRIĆ 144–147.

²⁰ Így van ez a ferences rend nem obszerváns ágával is, l. a Rozgonyi, Kanizsai, Hahóti családok alapításait.

²¹ KARÁCSONYI I. 314.

²² Több oklevélben szinte toposz-szerűen bukkan föl az a motívum, hogy ha nem jött volna az inkvizítor, a parasztok fölkoncolták volna a papokat: FEJÉR G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiascticus ac civilis. (a továbbiakban: CD) X/7. no. 392. (János váradi püspök); no. 393. (a kalocsai káptalan); no. 443. (Jakab szerémi püspök). A magyar világi urak egyik obszervánsokkal kapcsolatos kérelme is hangsúlyozza ezt a szempontot: „...*et populi devotio in ipsorum consueto et pacifico statu conquiescat, quorum [observantium – G. Gy.] sicuti nunc patrocinium parati suscipimus...*”; WADDING, L.: Annales minorum (a továbbiakban: AM) XII. 285., no. 65. (1445). A letelepedés helyszínéit Fügedi már vizsgálta, Le Goff nyomán kifejtve azt a nézetét, hogy a városi – azaz magyarországon a mezővárosi – fejlődés egyik kritériumának a koldulórendi kolostorok, illetve az ispotályok meglétét tarthatjuk. Kiemeli, hogy az obszervánsok inkább alapítottak falun, mint más koldulórendek, ám a mezővárosi fejlődés dinamizmusából fakadóan a legtöbb alapításuk ez utóbbiaknak is a településtípusban történt. FÜGEDI E.: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: FÜGEDI 1981. 57–88.

²³ FÜGEDI 1981. 84.

Marchiai Jakab boszniai működése

A boszniai vikária magyarországi hatása tovább erősödött, amikor Marchiai Jakab került a vikáriusi székbe. Megbízását megelőzően már megfordult a Balkánon: 1431 januárjától Ragusában prédikált, majd Guillelmus de Casale ferences miniszter generális (1430–1442) 1432. április 1-jén *commissarius visitator*rá nevezte ki Bosziában. Jogköre, amint az erről szóló megbízásból kiderül, kiterjedt a vizitálásra, megidézésre, vizsgálatra, bebörtönzésre, feloldozásra, tisztségviselők felfüggesztésére, a házaknak az 1430-i Assisi-i káptalan határozatainak megfelelően történő megreformálására, a lázadók megbüntetésére, egyházi cenzúrának a rend szokásai szerint való kiszabására, a szerzetesek kiűzésére, illetve más rendtartományba való áthelyezésére, a rendbe való befogadásra, gyóntatók kinevezésére, a kereszteleért járó pénz elfogadásának megtiltására.²⁴

Marchiai Jakab e megbízásokat arra használta, hogy az obszerváns reformokat szigorúan megvalósítsa a boszniai rendházakban. Ez elkerülhetetlen konfliktusokhoz vezetett a helyi uralkodó körökkel és klérussal. A király, II. Tvrtko egy későbbi levelében Jakab megbocsátását kérte, amiért ellenségeitől informálva felszólította, hogy ne vezessen be újításokat az ország kolostoraiban.²⁵ Kiderül belőle, hogy Marchiai Jakab, amint a király írta, az ő ellenségei biztatására dühödten (*in ira*) hagyta el az országot.²⁶ Erre 1433-ban került sor.

A szerzetes 1435 és 1438 között vikáriusként tért vissza. Elődje, Kurzolai-i János váradi püspök lett.²⁷ A rend vezetése (amelyet persze nyilván elsősorban Jakab informált) tisztában lehetett a várható nehézségekkel. Az új vikáriust a miniszter generális felhatalmazta arra, hogy a gögös és engedetlen (*contumaces et inobedientes*) szerzetesekkel szemben eljárjon, s helyükbe más tartományokból a szabályszerű fegyelem helyreállítása céljából (*ad disciplinam regularem in vicaria Bosnae renovandam*) szerzeteseket befogadjon.²⁸ Ilyen barátokról és kiűzésekről

²⁴ AM X. 194–195., no. 15. (1432)

²⁵ AB no. 711. (1433. április 1.)

²⁶ MATANIĆ 118.

²⁷ AB no. 725.

²⁸ AB no. 728.

már tényként esik szó Guillelmus egy 1435 decemberi oklevelében, melyben a miniszter generális jóváhagyja az intézkedéseket, de Jakabot nagyobb óvatosságra inti.²⁹ Erre szükség is volt, mert az ellenségesség a bosnyák uralkodóval ismét kiújult, miután a vikárius az ismert felhatalmazás birtokában cselekedett. A konkrét kiváltó ok a jajcei ferencesek ügye lehetett. II. Tvrtko 1435-ben arra kérte Jakabot, hogy a jajcei ferenceseket ne űzze el.³⁰

A később, V. Miklós pápa idején (1447–1455) keletkezett „Status locorum vicariae Bosniae” szerint a rend helyzete Boszniában siralmas, és nincs ok kételkedni abban, hogy a helyzetet 15–20 évvel korábban is ugyanúgy számos visszасáság jellemezte. A szerzeteseknek jobbágyaik vannak (*iobagiones fratrum*: a kifejezés arra vall, hogy magyar anyanyelvű, vagy a magyar terminológiában otthonos volt a lejegyző), vagy ilyeneket kölcsönkapnak a világi uraktól. Fát, búzát, bort járadékként szállítatnak konventjeikbe, ökröket s lovakat tartanak, az utóbbiakat azért, hogy a gyónni és áldozni szándékozók hamarabb elérjék. Mal-mokat, ezüstbányákat üzemeltetnek, szükségleteiket kereskedelemmel fedezik: pl. virágot adnak el és olajat, szövetet vásárolnak. Az iratból kiderül, hogy erre a szerzeteseket a szükség viszi, hiszen az urak vagy mások által juttatott alamizna nagyon kevés. V. Miklós meg is hagyja a tulajdont ott, ahol másként a barátok nem tudnák eltartani magukat.³¹ Arra kell gondolnunk, hogy a „Status locorum”-ban említett szokások uralkodhattak a jajcei ferencesek körében is.³² Ennek az életmódnak persze az is oka lehetett, hogy Boszniában a városias települések hiánya és a földek alacsony jövedelmezősége miatt nem lehetett alamiználkodásból teljes mértékben megélni. Fine szerint más életmóddal, ha nem költöznek a hívek közé, világiak házaiba, a ferencesek nem tudtak volna hatásosan működni.³³

A bosnyák uralkodónak végül 1435–1436-os magyarországi tartózkodása idején, Székesfehérváron kelt oklevelében kellett megígérnie Zsigmondnak, hogy a boszniai ferenceseket (persze nyilván azokat, akik elfogadták Jakab intézkedése-

²⁹ AB no. 733., no. 734.

³⁰ AB no. 726.; AM X. 232., no. 2. (1435)

³¹ A capcstranói konvent levéltárából (Carteggio, no. 80.) közli: MATANIĆ 126–127.

³² AB no. 726.

³³ FINE 485.

it) megvédi és tevékenységüket (prédikáció, térítés, keresztelés) elősegíti. Jakab, amint az Egidius Carlerius jelentéséből is kiderül, az „eretnekekkel” való cimborálással gyanúsítja Tvrtkót, akinek azonban, mint Fine megjegyzi, magyar a felesége (Garai Dorottya) és rá van szorulva a magyar király segítségére.³⁴

Jakab fő eszköze a reformot ellenző szerzetesek elűzése volt. Az elűzött ferencesek ezek után természetesen ellenségesen viselkedtek Jakabbal és szerzetestársaival szemben. Erre példa a trsati konvent esete. A Frangepán családba tartozó Martinus még 1431-ben a Trsat melletti Szűz Mária-egyház és -kolostort a boszniai ferenceseknek adta.³⁵ Itt került sor azokra az eseményekre, amelyekről Guillelmus de Casale egy felháborodott leveléből tudunk. Kifogásolja, hogy míg befogadták a Boszniából jött „apostátákat”, addig a Jakab által küldött alamizsnagyűjtő barátokat nem, mi több, őt magát sem, s azt is elutasították, hogy prédikációját meghallgassák. Cetinai Domonkost, aki ebben az esetben főszerepet játszott, Guillelmus oda helyezi át, ahol Jakab jónak látja.³⁶ Hasonló történt Ragusában is, ott Lukács, a Szent Ferenc-konvent vikáriusa a Jakab által küldött két barátot elkergette.³⁷

Ez utóbbi esetnek más oka is lehetett, mint Jakab szigora. A ferencesek dalmáciai rendtartományának területén ugyanis voltak olyan kolostorok (Ston, Slano, Ombla, Konavlje), amelyek a boszniai vikárius alá voltak rendelve. Gyakran előfordult, hogy az ide való barátokat ragusai rendtársaik nem engedték alamizsnát gyűjteni. Erre pedig nagy szükségük lett volna, hiszen a vikária szegényebb területeiről kevesebb alamizsnára számíthattak. Ragusa város vezetése az alamizsnagyűjtők pártján állt és elítélte Giacomo da Piacenza vikáriust ezért a gyakorlatért.³⁸ 1436-ban kéri Jakabot is, hogy a generálisnál érje el, hogy a négy kon-

³⁴ Tvrtko oklevelei: CD X/VII. no. 375.; AB no. 736. Ugyanezt maguknak a barátoknak is írásba adja: AB no. 735.; Egidii Carlerii Liber de legationibus. In: Monumenta Conciliorum Generalium sacculi decimi quinti. Concilium Basileense scriptorum. Tomus I. Vindobonae 1857. 676.; FINE 486.

³⁵ AB no. 697.

³⁶ AB no. 775. A levél Martinusnak szól, s fennmaradt a Jakabnak küldött másolata.

³⁷ Analecta Franciscana (a továbbiakban: AF) VI. 241., no. 6.

³⁸ PANDZIC 197.

ventből érkezők megszállhassanak a ragusai ferenceseknél.³⁹ 1439-re viszont megváltozott a helyzet. Ekkor már a boszniaiak és Marchiai Jakab vádjaival szemben védik meg konventjük vikáriusát, Dominicus de Cisternát Guillelmushoz írt levelükben.⁴⁰

Volt kísérlet arra is, hogy a dalmát *provincia* obszervanciát elfogadó ferencesei – együtt a boszniai vikária Dalmáciában található kolostoraival – új, dalmáciai vikáriát hozzanak létre. Ez, elszakítva az említett kolostorokat Boszniától, gyengítette volna azt a rendtartományt. Jakab el is érte IV. Jenőnél, hogy ne alakulhasson meg az új vikária. Gyaníthatóan ezúttal is az elűzöttek akciójáról van szó, hiszen a pápai oklevél, amely Jakab kérelme alapján készült, s valószínűleg az ő szófordulataival él, a következőképp beszél róluk: „*nonnulli fratres dicti ordinis dissoluti et vagabundi sub sanctitatis specie et bonitatis simulatione...*”⁴¹

Jakab boszniai tevékenységében a ferences rend egészét megosztó ellentétek mutatkoznak meg. Ő maga, az obszervancia egyik élharcosa, természetesen komolyan vette megbízatását és növelni akarta az obszerváns vikária befolyását. Kiállt amellett, hogy a boszniai ferencesek maguk válasszák a vikáriust. Új házakat kívánt emeltetni, gyarapítani kívánta a vikária által élvezett kiváltságokat és jogköröket. Ezek hagyományosan tágak voltak és abból a körülményből következtek, hogy az országban nem épült ki a katolikus egyház világi szervezete. A ferencesek annak érdekében részesültek ezekből a felhatalmazásokból, hogy utóbbi funkcióit elláthassák, s minél eredményesebben léphessenek föl a konkurens egyházak: a bizánci, illetve a boszniai befolyásával szemben. Jogosítványaikat a pápától kapták, már a Jakabot megelőző időkben is. V. Márton 1418-ban kimondta, hogy a bulgáriai, valachiai, rasciai és boszniai ferencesek az újonnan megtérteknek kiszolgáltathatják a szentségeket. Ugyancsak ő erősítette meg a még XII. Gergely által kiadott privilégiumokat.⁴²

³⁹ AF VI. 241., no. 4.

⁴⁰ AF VI. 241., no. 5.

⁴¹ AB no. 757.

⁴² AB no. 574. Ezeket a kiváltságokat Matanić is vizsgálta a capestranói ferences konventben fennmaradt egyik kódex alapján, amelyben maga Marchiai Jakab sorolja fel a boszniai vikáriának adott pápai privilégiumokat. Röviden áttekintette a boszniai vikária szervezeti autonómiájának kialakulásának a menetét, de nem foglalkozott az itteni ferenceseknek és Marchiai Jakabnak a tevékeny-

IV. Jenő idején, s ezen belül Marchiai Jakab vikáriussága alatt a kiváltságok száma tovább gyarapodott. Jakab rendszeresen a pápához fordult ez ügyben, s IV. Jenőben, aki rokonszenvezett az obszervancia ügyével, hathatós támogatóra lelt.⁴³ A pápa 1433-ban jóváhagyta a boszniai ferencesek által 1321 óta folyamatosan elnyert újabb és újabb kiváltságokat, melyek alapján a vikárius püspöki jogokat gyakorolt. A pápa úgy pontosított, hogy a legközelebbi katolikus püspöki székhelytől „*ultra duas dietas legales*” mindazt gyakorolják, ami a püspöki méltósághoz tartozik.⁴⁴ Más levelek tovább gyarapítják a kiváltságokat. Amint lártuk, 1434-ben elérte, hogy a szerzetesek maguk választhatják meg a vikáriust (Zsigmond nyomására a bázeli zsinat döntése),⁴⁵ kiszolgáltathatták továbbá a keresztség, úrvacsora és egyéb szentségeket, a plébános beleegyezésével és tiszteletben tartva a helyi plébánia jogait.⁴⁶ Az 1436 augusztusában kelt levél kimondta, hogy huszonnégy éves kortól a boszniai ferenceseket bármely püspök áldozópappá szentelheti, mert Boszniában oly kevés a pap, hogy még a hívek által igényelt miséket sem képesek megtartani.⁴⁷ További levelek megadták Jakabnak a visszatérő eretnekekkel kapcsolatban a feloldozás jogát *casibus episcopis reservatis*, ezen kívül penitenciát szabhatott ki és rekonziliálhatott.⁴⁸ Megengedték a vikáriusnak és *custos*ának, hogy egyházi használatra ruhákat, kelyheket felszenteljenek,⁴⁹ a betegeket azok házában is meggyóntathassák és feloldozhassák,⁵⁰ ezen kívül azt is, hogy gyóntassanak és feloldozzanak püspöki hatáskörbe tartozó kérdésekben is.⁵¹

ségével, az általuk kapott privilégiumok tartalmával. MATANIĆ 126–127.

⁴³ MOORMAN, J. R. H.: *A History of the Franciscan Order from its Origins to the Year 1517*. Oxford 1998.² 448–449.

⁴⁴ AB no. 712.; AM X. 213., no. 13. (1433) A korábbi privilégiumokat adó pápákként XXII. Jánost, V. Orbánt, VI. Orbánt, V. Mártont említi.

⁴⁵ AB no. 715.

⁴⁶ AB no. 742.; *Bullarium Franciscanum*. Nova Series I. 1431–1455. Ed. U. HÜNTEMANN. Ad Claras Aquas 1929. (a továbbiakban: BF) no. 248. (1436. augusztus 25.)

⁴⁷ AB no. 745. (1436. augusztus 26.)

⁴⁸ BF no. 249.

⁴⁹ AB no. 756. (1437. július 11.)

⁵⁰ AB no. 760.; BF no. 343. (1437. december 7.)

⁵¹ AB no. 761.; BF no. 344.

Jakab ezen törekvéseit és eredményeit a rend vezetése nem nézte jó szemmel. Erről tanúskodnak Guillelmus de Casale levelei. A generális megerősítette ugyan Jakab kinevezését, de ellenezte a választást és a továbbiakra nézve meg is tiltotta. Ugyanebben az oklevelében megvont minden privilégiumot a vikáriától.⁵² A miniszter generális ellenezte további házak alapítását is, mondván, hogy inkább a régieket kellene rendbe hozatni és beléjük szerzeteseket telepíteni.⁵³ Jakab azonban a rend vezetését megkerülve ez alkalommal is közvetlenül a pápához fordult, mégpedig sikerrel.⁵⁴ 1438 augusztusában az egyik korábbi engedélyt megújítva IV. Jenő arról beszél, hogy „*sicut accepimus, ex eo, quod loca recipienda huiusmodi per eorum nomina circumstantias et vicinia descripta non sint, a nonnullis cavillatur litteras nostras huiusmodi vires non habere, teque qui illarum vigore duo iam loca recipisti, ad illa aliaque loca recipiendi potestatem non habuisse...*”. A Jakab rendházalapító lendületét kifogásolók arra hivatkoztak, hogy az nem nevezi meg konkrétan az alapítás helyét, körülményeit, s hogy Jakabnak, aki már az előző levél felhatalmazásával élve két házat elfogadott, nincs joga többre.⁵⁵ Közöttük volt Guillelmus is, aki nem sokkal korábban, 1438 májusában írta, hogy nincs szükség új házakra. Marchiai Jakab a miniszter generális rosszallása ellenére is – vagy épp azért – pápai megerősítést kért.

A vikárius saját maga részére is szerzett hatásköröket, tisztségeket: 1436-ban Magyarország és Ausztria inkvizitora lett,⁵⁶ 1437 júniusában pedig már ő is nevezhetett ki rendjéből inkvizitorokat,⁵⁷ 1437 decemberében pedig gyóntatókat.⁵⁸ Jakab tehát következetes, mi több, intranzigens módon képviselte Boszniában az obszerváns reform ügyét, de rosszul mérte fel az erőviszonyokat. A reform ügye elkerülhetetlenül szembeállította a helyi szerzetesek jelentős részével, ugyanakkor néhány kérdésben felettesével, Guillelmus de Casaléval sem értett egyet. Innen érthető meg az, hogy a nehézségekkel szembekerülve sértődé-

⁵² AB no. 733. (1435. december 17.)

⁵³ AB no. 769.

⁵⁴ MATANIĆ 120.

⁵⁵ AB no. 759., no. 772.; BF no. 345., no. 383.

⁵⁶ CD X/VII. no. 377.; AM X. 269., no. 3. (1436)

⁵⁷ AM XI. 6–7., no. 13. (1437)

⁵⁸ AM XI. 7., no. 14. (1437)

kenyen és hirtelen módon reagált. *Commissarius*ként 1433-ban elhagyta a vikáriát, 1435-ban pedig olyan gyorsan mondott le tisztségéről, hogy a miniszter generálisnak már a Jakab megválasztását megerősítő levelében el kellett utasítania erre vonatkozó kérelmét, mondván, akkor mehet Csehországba, ha boszniai teendőit elvégezte.⁵⁹ Nyilvánvaló, hogy ekkor már elsősorban a husziták elleni harc foglalkoztatta, amire Magyarországon hamarosan alkalma is nyílt.

Terjeszkedés Magyarországon

1435 decemberétől fogva Jakab leginkább Magyarországon időzik, s itt tölti megbízatásának legnagyobb részét.⁶⁰ Hazánkban jóval több támogatást kapott tevékenységéhez. Mögötte állt, ami Boszniában hiányzott: az uralkodói hatalom és a papi hierarchia. Zsigmond, azon túl, hogy közreműködött Tvrtko megrendszabályozásában,⁶¹ messzemenően támogatta Jakabot a klérussal és az eretnekekkel szemben, ami azért is volt lehetséges, mert a pápai hatalomhoz való viszonya ekkorra már normalizálódott. Az is fontos körülmény, hogy a pápaság politikai céljai elérésében nagymértékben támaszkodott az obszervanciára. A konstanzi zsinatot közvetlenül követően ez abban jelent meg, hogy a pápai állam, közép-italiai területi bázisának helyreállításában, az egyes helyi signorék befolyásának visszaszorításában az obszervánsok prédikációs kampányait is igénybe vette.⁶² Majd, amikor már konszolidálódott helyzete lehetővé, a Közép-Európában fenyegető veszedelemként megjelenő huszitizmus, illetve oszmán-török előre-

⁵⁹ PANDZIC 199.; AB no. 733.: „*Quod autem te alienem ab illo honore, pro nunc mihi ullo modo videtur, cum vero vicariam visitaveris et pro tempore ordinem bonum posueris, tibi dabo licentiam eundi in Boemiam, sed ante [omnia] propter dominum attendas ad hoc bonum, quod revera maximum est et quod omnes tecum summe in Domino comendant; quod fratres quos invises tibi obediant, volo et ita in litteris declaro...*”.

⁶⁰ Boszniai időrendjét összefoglalja PANDZIC 189–202.

⁶¹ Tvrtko 1436 januárjában Tatán van és ekkor kötelezi magát ünnepélyesen a boszniai ferencesek védelmére. CD X/7. no. 375.

⁶² RUSCONI, R.: 'Predicò in piazza...': Politica e predicazione nell' Umbria del '400. In: Signorie in Umbria tra Medioevo e Rinascimento: l' esperienza dei Trinci. Congresso storico internazionale, Foligno 10–13 dicembre 1986. Perugia 1989. 113–141.

nyomulás pedig szükségessé tette, nem utolsósorban a ferences obszervánsok segítségére támaszkodott, amint azt éppen Kapisztrán János és Marchiai Jakab szereplése mutatja.

Az obszervánsok ennek a támogatásnak meg is kapták az árát. Marchiai Jakab itteni működésének ugyanolyan fontos szempontja, mint a boszniaiinak, az obszervancia érdekeinek védelme, az obszerváns rendházak hálózatának további kiépítése. Magyarországi működésétől kezdve lesz szembeötlő, hogy a Délvidéken elvesztett kolostorok helyett nagy számban az ország belsejébe való letelepedésre kapnak pápai kiváltságokat az obszervánsok.⁶³

Az 1410-es és 1420-as években a nagybirtokosok általi házalapításokat is pápai bullák engedélyezték. Ekkor is láthatunk egy intenzív időszakot, amely részben Szalkai Balázs vikáriusságához köthető. Nem tartható véletlennek, hogy az első magyar származású vikárius idején kerül sor több magyarországi alapításra. Marchiai Jakab idején válik a terjeszkedési törekvés igazán dinamikussá. Ekkor, az eddigi gyakorlattól eltérően nem világi úr vagy uralkodó, hanem maga a vikárius kezdeményezi az alapításokat. Több alapítást engedélyező bulla kiadására kerül sor. 1436 augusztusában Csehországban 2, Magyarországon és Ausztriában 3-3 ház alapítására kapott felhatalmazást, valamint arra, hogy azokba boszniai ferenceseket telepítsen. A házakhoz tartozhat templom, oratórium, harangtorony, temető, tarthatnak bennük misét, prédikációt, de ez esetben is a parókiális egyházak jogainak tiszteletben tartásával.⁶⁴ Egy évvel később IV. Jenő engedélyezi, hogy Brankovics György kolostort alapítson a boszniai ferencesek számára.⁶⁵ Jakab 1437 decemberében újabb felhatalmazást kap a pápától, hogy most már csak Magyarországon, mivel az utóbbi két évben a törökök vagy tizenhat házat leromboltak, hét házat elfogadjon.⁶⁶ 1438 augusztusában ezt a felhatalmazást IV. Jenő megújítja.⁶⁷

⁶³ IV. Jenő 1438. augusztus 17-én kelt oklevele hangsúlyozza, hogy Jakab bárhol Magyarországon belül elfogadhat hét rendházat az obszervánsok számára. AB no. 777.; BF no. 383.

⁶⁴ CD X/VII. no. 378.; AM X. 273–274., no. 14. (1436)

⁶⁵ AB no. 758.

⁶⁶ AB no. 759.; BF no. 345.

⁶⁷ AB no. 772.; BF no. 383.

1438 decemberében a pápa újabb okleveleket adott ki. Ezekben arról van szó, hogy mivel a törökök Jakab elmondása szerint két év alatt tizenhat házat és templomot pusztítottak el (ez úgy látszik a ferences szerzetes kedvelt fordulatává vált), ezért a már megengedett hét mellé újabb hét ház elfogadására kap engedélyt a boszniai vikárius, feltéve, ha a hívek adományai ezt lehetővé teszik.⁶⁸ Így tehát Marchiai Jakab boszniai vikáriusként összesen tizenhét ház alapítására kapott pápai engedélyt Magyarországon.

A Jakab utáni időben még egy, tíz rendház megalapításával kapcsolatos pápai felhatalmazásról tudunk. Az indoklás ez alkalommal is a török pusztítása, s emellett pontosabban nem részletezett, a szerzeteseket érintő „bántalmazások”. Ezt az esztergomi érseken kívül a váci és a váradi püspöknek címezték, így bizonyára az ő egyházmegyéjükben tervezték azokat.⁶⁹ Arról azonban hallgatnak a források, hogy Jakab idején alapításokra hol és mikor került sor. A konkrét adatok későbbiek: tudunk a marosszentimrei, csíksomlyói rendházak alapításáról, továbbá arról, hogy Giuliano Cesarini utasítására 1444-ben sor került néhány konventuális kolostor: Buda, Pest, Marosvásárhely és Szeged obszervánsoknak való átadására.⁷⁰ 1446-ban Köleséri Benedek is nyilván kolostor patronálása végett kérte IV. Jenő 1433-as felhatalmazásának megújítását.⁷¹

Az engedélyezett alapítások magas száma dacára tehát – furcsa módon – konkrét alapításról alig tudunk, egy-két megállapítást azonban megkockáztathatunk. Az egyik, még Marchiai Jakab idején, 1438. augusztus 17-én kiadott pápai oklevél arról beszél, hogy az obszerváns inkvizítor addig már két házat elfogadott. Az egyiket csak hipotetikusan, a másikat viszont bizonyosan lehet azonosítani. A hipotetikus eset a szegedi rendházé, amely már 1444-et megelőzően, átmenetileg is lehetett obszerváns irányítás alatt. Csontos János ugyanis említést tesz egy, a müncheni könyvtárban található, a budai rabbi ellen írott „Collatio”-ról, amelynek szerzője Marchiai Jakab „szegedi gvárdián”.⁷² A kéziratos munka egyenlőre lappang, ám addig is, amíg netalán napvilágra kerül, éppúgy nincs

⁶⁸ AB no. 777.; AB no. 779., közölve még: BF no. 407.

⁶⁹ AB no. 794.

⁷⁰ KARÁCSONYI I. 325–326.

⁷¹ KARÁCSONYI I. 328.

⁷² CSONTOSI ismertetése cím nélkül: Magyar Könyvszemle 1883. 213.

okunk a jeles hungarika-gyűjtő szavahihetőségében kételkedni, mint száz százalékosan hitelt adni neki.

A másik a nagybányai ferences ház esete, amelynek alapítására Brankovics György 1437-ben kapott engedélyt. Igen valószínűtlen, hogy az energikus vikárius ne tudott volna az ügyről és ne támogatta volna azt. Annál is inkább, mert a nagybányai kolostor alapítása hamar konfliktushoz vezetett a helyi klérussal, melynek során Jakab kiállt a nagybányai ferencesek érdekében. Az ügyben 1438. december 24-én kiadott egyik pápai oklevél – amely a vikárius személyéről nem tesz említést – utasítja az egri püspököt, hogy a nagybányai plébánia rektorát, egy bizonyos Miklóst akadályozza meg a ferencesek zaklatásában, akit bizonyára a féltékenység vezetett: „*dolens forsitan, ut creditur, de populi devotione erga ipsos fratres*”.⁷³ Azt azonban, hogy Jakab keze benne volt a dologban, túl azon, hogy akkor a pápa mellett Ferrarában tartózkodott, az is valószínűsíti, hogy ugyanazon a napon kapták a boszniai ferencesek azt a két másik oklevelet, amely az említett újabb hét ház elfogadását engedélyezi, s az egyik külön szól Nagybányáról, mintha ez esetben nyomatékos megerősítésre volna szükség. Bizonyossá végül az teszi a vikárius szerepét az ügyben, hogy egy további, megint csak ugyanazon a napon kelt pápai oklevél már név szerint említi Jakab vikárius és Miklós rektor ellentétét, amely a Nagybánya *oppidum* melletti romos kápolna újjáépítése miatt keletkezett.⁷⁴ Nagybánya esete azt is jelzi, hogy a vikárius a terjeszkedés érdekében éles konfliktusokat is vállalt, továbbá azt, hogy ez a terjeszkedés az ország belső és északi területeire kezd áttevődni.

Látható tehát, hogy Marchiai Jakab azon szándéka, hogy a ferences obszervancia közép-európai pozícióit a boszniai vikária számára kieszközölt kiváltságokkal és új rendházak alapítására szóló engedélyekkel erősítse meg, a maga hivatali idejében felemás eredménnyel járt. Mint láttuk, széleskörű kiváltságokra sikerült szert tenni. Ha a pápa által engedélyezett alapítások magas számát vesszük figyelembe, az ezen engedélyekben foglalt rendházalapítási „kontingens” kihasználása korántsem volt teljes, különösen nem Ausztria és Csehország esetében, ahová a vikárius tevékenysége nem terjedt ki. Magyarországon is kevésnek tűnik az

⁷³ BF no. 408.

⁷⁴ LUKSICS P.: XV. századi pápák oklevelei II. Bp. 1938. 173.

említett két eset. Tény, hogy az alapítások nagyobb számban történek Jakab tevékenysége előtt és után. Ugyanakkor épp a Marchiai Jakab által kért rendház-alapítási felhatalmazások magas száma arra mutat, hogy a szerzeteseknek elsőrendű szándéka volt, hogy a ferences obszervancia pozícióit Magyarországon is tovább erősítse. Miért hát a korlátozott eredmény? Hipotetikusán vehetem csak fel: ennek oka az lehet, hogy egyszerűen nem volt elég utánpótlás ahhoz, hogy ilyen nagyszámú házat szerzetesekkel be is lehessen népesíteni. Nem árt figyelembe venni, hogy 1434, 1436 és 1439 egyben – igaz, eltérő erejű – török behatolások éve is. A támadások – túl a valószínű embervesztésén – nem kedvezhettek annak sem, hogy a szerzetesek szervezeten Magyarországra jöjjenek. Az obszervancia azoban tovább izmosodott, ami az 1440-es évektől fogva azután a magyarországi obszervánsok különválásához vezetett. A boszniai és a magyarországi obszervanciát IV. Jenő még hatalmi szóval egyben tartotta⁷⁵ (ekkor ugyanis a két rész már külön vikáriust választott), de közös történetük 1448-ban véget ért, amikor az új pápa, V. Miklós hozzájárult a magyar obszervánsoknak a vikáriáról való leválásához.⁷⁶

A magyarországi obszervancia azoban még a boszniai vikáriához tartozás idején erősödött meg. Szervezetileg a boszniai vikária adott keretet olyan fontos egyházpolitikai törekvéseknek, mint a balkáni, és ezen belül a boszniai eretnekekkel szembeni térítő tevékenység, valamint a magyarországi huszita eretnekség le-törése, majd ezt követően a Moldvába menekült husziták közé vezetett missziók.

⁷⁵ BF no. 863.

⁷⁶ AB no. 862.